

~~I. № 944/14~~

500.917

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 14.

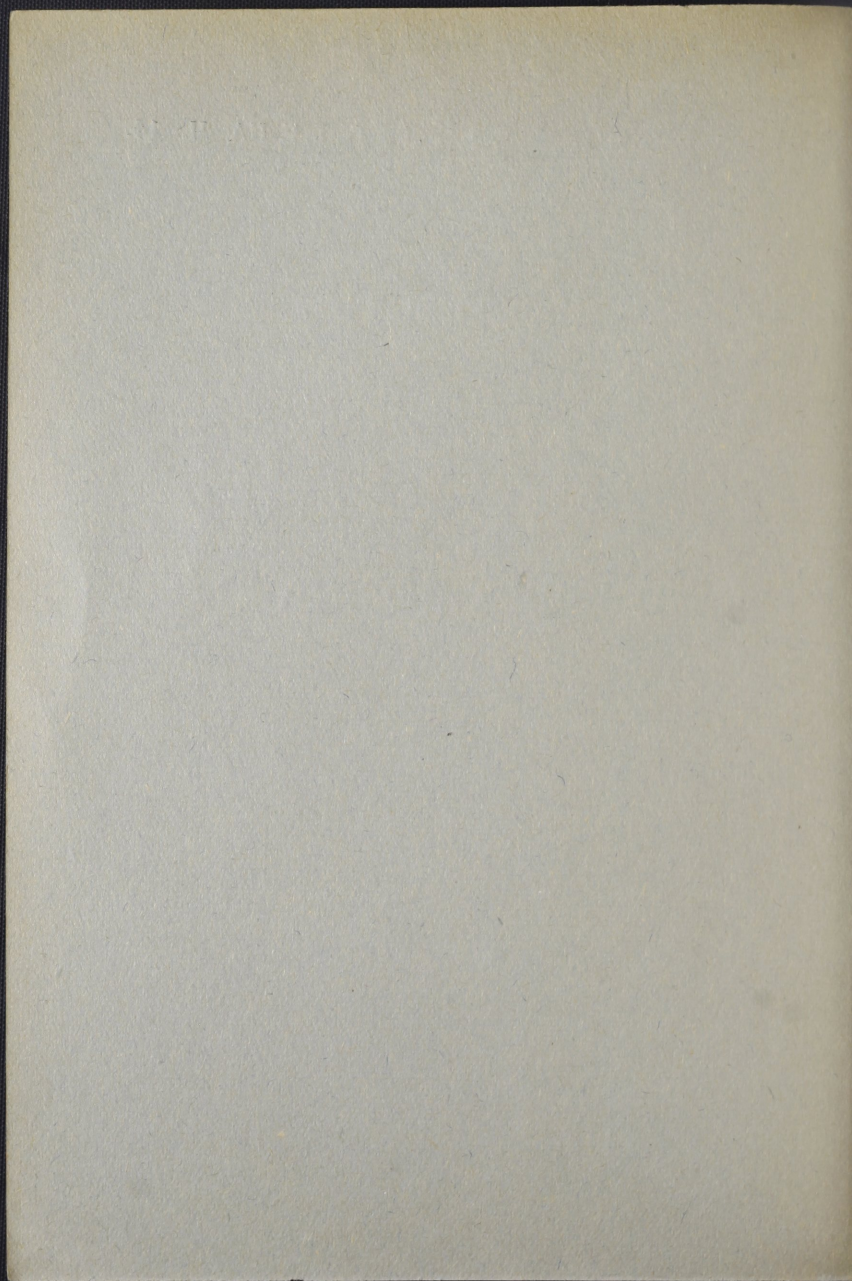
МАРКО ВОВЧОК

ДВА СИНИ
Й ІНШІ ОПОВІДАННЯ

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

L. 500.917

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 14.

МАРКО ВОВЧОК

ДВА СИНИ
Й ІНШІ ОПОВІДАННЯ

К Р А К І В

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИТВО.

I, 500, 917

~~I. 42. 211~~ / 14

1942, г. с. 91

Накл. „Українського Видавництва”, Краків, Кармелітська 34.
„Нова Друкарня Денникова” під наказною управою.
Краків, вул Оржешкової ч. 7.

Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H. Krakau
Karmeliterstrasse 34, II.

Druck.: »Nowa Drukarnia Dziennikowa« Kommissarische
Verwaltung Krakau, Orzeszkowagasse 7.

МАРКО ВОВЧОК

Марія Виленська, що писала свої оповідання — „Народні Оповідання”, підписуючи себе Марко Вовчок, прийшла на світ 10. грудня 1834 р. в маєтку свого батька Олександра, близько села Козакова, в Єлецькому повіті. Орловської губернії. Вона жила в московському оточенні однак обставини так склалися, що в душі молодій Марії зростала симпатія до всего, що українське, уже від її дитинства. Марія Виленська знала українську мову від дитини; її дід любив співати українських пісень; однак правдиве усвідомлення перейшла Марія в Харкові, де саме вона познайомилася з українською літературною мовою. Врешті її побут у Немирові завершився її працею на українському літературному полі. До Харкова приїхала Марія — Марко Вовчок — учитися; Харків був, після Полтави, другим вогнищем умового українського життя. Тамошній університет був заснований (1805 р.) заходами українського громадянина Василя Каразіна; важний тим, що старанням деяких професорів став там виходити (з 1816 року) „Український Вісник”, між університетською молоддю розбудилася цікавість до української місцевої історично-поетичної старовини. Наш український славний письменник, Григорій Квітка-Основ'яненко, був директором театру в Харкові; та якраз тоді, як Марко Вовчок училася в харківській пансіоні, ректором університету був український поет Петро Артемовський-Гулак.

Але життя Марка Вовчка так якось склалося, що вона не зазнала щастя ні в своєму подружжі, ані тимбільше в письменстві. Тимто й вона довгий час перебувала на еміграції, не хотіла з другими ділитися своїм горем, ховала

його для себе, переживала від молодих літ тиху драму. Але ж ці переживання, це саме горе, виробили в її спочуття для неволі ближнього. Марко Вовчок розуміла трагедію своєї „Сестри”, яка перебуває на ласці в брата й братової, бо сама вона перебувала на ласці родини; ще краще розуміє кривду кріпачок і кріпаків у своїх „Народніх Оповіданнях”, бо вона сама мала недоброго вітчима, що погано й жорстоко поводився з своїми людьми, і сама вона мабуть зазнала від його не одної зневаги, що врешті мусіла кинути рідну матір і рідне гніздо.

З Марком Вовчком познайомився Шевченко в Петербурзі та дуже високо її цинив, не тільки за її чудові оповідання з життя українських кріпаків, але теж і за те, що вона знала українську народню мову, як ніхто тоді її не знав. Тарас Шевченко звав Марка Вовчка „пророком нашим”, „своєю донею” і ставив її нарівні з собою.

Твори Марка Вовчка мають велику вартість не тільки за красу мови, але й тому, що авторка тих оповідань, кажучи словами Шевченка, була „кротким пророком і обличителем жорстоких людей неситих”. Поруч творів Шевченка — оповідання Марка Вовчка були в українському письменстві першим полум'яним протестом проти кріпацтва, кривди народніх низів.

Вже сучасники Марка Вовчка ставили цю письменницю в ряди борців за права простолюддя на вільне, достойне існування, і безперечно „Народні Оповідання” це твори, що родились зі сміливого духа й горячого серця, спосібного до бунту й протесту проти того пекла, яким була тоді царсько-поміщицька Росія.

ДВА СИНИ

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала — усе попродала. Важко нам убогим своє добро збувати, що воно в нас кровю обкипіло.

Збула... клопочуся, бідкаю з ночі до ночі... Ніколи гаразд і діточками втішатись...

А діти ростуть, уже й вються коло мене і щебечуть мої соловейки.

II.

Андрійко був у мене повновидний, ясноокий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще лучше розважить. І посварюсь, і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько — тихий, сумирний: і в хаті не чуть і на дворі не видно. Був якийсь задумливий змалку. Чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Бог дав.

Андрійко село оббіжить — вернеться червоний сміючися, пустуючи; а цей, гляди, під хатою денебудь сидітиме: землею пересипається або зілля всякі вишукує:

розкопує щось — хробачка вигребе, або метелика вловить — дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли то було ляже в садку та цілісенький день і пролежить нерухомо, мов прислухується до чого.

— Що це задумався, сину? — питаю.

— Який це світ великий, нене!

Ще хлопцям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як зветься, де й коли процвітає і яким цвітом: і коли пташки у вирій відлітають і коли прилітають з вирію — усе він тее знав.

— Це йому так Бог дав! — було мені кажуть люди.

— Нехайте його — це йому так Бог дав.

III.

Ото було тими вечорами довгими осінніми, як вже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий розум навчати — як вмію, так і навчаю...

Розказую їм і про те і про друге — толкуюся з ними. Отже мій Андрійко хутко й заскучає; так він і вариться; очі собі тре і позіхає і зідхà

— Пустить вже, мамо! — проситься. — А скоро пустила, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки сон і зможе. А Василько буде хоч цілісіньку ніч тую довгу зо мною сидіти, мене слухаючи та мені в очі пильнесенько дивлячись.

Поснемо. В ночі прокинешся — не спить Василько мій.

— Сину! Чому не спиш?

— Так... Не хочу! Чого, мамо, ніч темна — невидна?

— Так Бог дав, дитино, ще темно у ночі... — Спи! — кажу йому, — спи!

Він і замовкне... Тільки довго ще неспокійно ворочається.

Було як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очей не зводячи. А я від людей чула, що недобре, як на сонних дітей місяць сипле промінням — то й укриваю було їх і наказую Василькові: „Не дивись, Василечку, на місяць — не годиться!” Він і зідхне... То вже в ряди-годи упаде така нічка, щоб він спочив тихим духом — або зовсім нема йому сну, або ж сни неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря знялась, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипається, розкидався — розгорівся... Як його з вечора трудно упорхати, так і підняти у ранці. А прокинувся він, мій пустунчик — і гуком його в хаті, аж сохи движать! Ну, бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке раде, веселе, миле!...

Та то вже, хоч жалко не жалко, а треба впинити: і пострахаєш було і покрикнеш на нього...

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорший був, палкий як іскра: то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на вулиці, а то й побеться за яку пустоту.

— Андрійко! — каже Василь, — а що ти невеселий?

— Бивсь, от що!

— Ото й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулось; а якби не заводивсь, то й не смуткував би тепер і не стидно б було, що тебе побито!

А Андрійко йому своє:

— І, так сидіти нудно!

Та знов югне з хати — і слід загинув!...

Тихий був Василько, розсудливий, хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде було чи не піде до товариша, вже й повернувся, вже й дома: не засидиться, не заграється ніде. Так і зрив на самоті сам із собою.

Не говіркий був, не сміливий. У кого вже він вдався такий! Андрійко то всіх дівчат у селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння на парубоцьке! Сейже, як до чого став, і очей не зведе і думки ні на що не зверне -- уся душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка — рекрутчина цього року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло. Поглянула на своїх парубків: що то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав — сказано мені, що на черзі Андрійко у рекрути...

Збираю останнє, споряжаю його. Якщо то свою дитину на лихо, на біду виряжати! Хто того не знає, нехай же мене спитає!... А він то на моїх очах уже прив'яв... Де той погляд молодецький, де той усміх веселий!

Чи мені ж те оповідати, що не одна я
ненька стара хлопцеві серденько слізми
вялила? Плакали і молоді очі за ним, за
його гарною вродою! Любо він пісні ви-
співає було ясними зорями. Голос його по
усьому селу розлягається. Отже й виспівав
собі дівчину любу та гарну. Літньої пори,
тихими та теплими ночами лежу було дов-
го без сну — думаю та горюю, і чую було
розмову їх тиху та любу... Сподівалась я
невісточки як ластівочки собі на втіху...
Пішла моя сподіванка слідом за рекрута-
ми.

V.

Казано в середу брати бранців по оби-
ді. Сиджу я та дожидаю тої години — коли
вбігає мій Василько задиханий, блідий, а за
ним два чоловіки в хату.

— Пані матко! спорядіть обох; пан
звелів і Василя брати.

Я віри не йму їм.

— Не буде цього! — таки на їх кажу.
— Атже-ж пан і сам людина!

— Ні, мамо, — промовив Василь, —
так воно дійсно є, як вони тобі сказали!...

І всі мене вмовляють, а в мене серце
наче завмерло: і чую, що говорять, і бачу
їх, а до серця ніщо мені не доходить...

VI.

Виїзджали три тройки. Усе новобранці.
За ними рід іде, провозжає. Сіла й я між
своїми синами, їду. Шлях мигтить; гаї та
поля на очі набігають...

І так мені сталося, наче я дитина мала: не розумію нічого, не знаю, не памятаю. Тільки як гляну на дітей, то страшно стане.

Приїхали до приєму, повели їх, а ми стоїмо, ждемо. Мене мов сон хилить, та будять мене — хто плачем, хто риданням. Перших вивели моїх... Господи, Боже мій: Ти ж у нас великий, ти ж милостивий! Лучше б я у землю поховала їх обох!...

VII.

Привели мене у темну якусь хатину — землянка чи льох чи що воно таке, не скажу! Якийсь москаль сидить: головач, розкошланий, під щотиною увесь, як іжак. Се буде їх старший, дядько...

Кланяюсь, прошу:

— Не оставте ласкою вашою, добродю, і моїх синів.

Даю йому, що змоглась, грошенят; а то полотна і на діток дещо...

— Не журись, старушка, — прохрипів, трошка ваші синки проскучать, без того не можна на світі, а там злюбиться; молодці будуть, от як і я, приміром кажучи!

Поглянула я тоді спільна на нього: нервовий, обдутий якийсь він, очі в нього якось померхли... Боже-ж мій! А мої сини, мої голуби сизі! Що у них душа тепереньки свята і погляд ясний, і любі обличчя квіткою процвітають!

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за місто... От іще й досі, як вибереться літом на день гарячий, душний, то й згадаю собі

те прощання наше: от ідемо містом... поза-
чинювані будинки, запиняні вікна скрізь;
зг містом соснина темна далека заступила
шлях пісковатий; суне перед очима по пі-
ску рипливий віз, на небі сонце пекуче...

ІХ.

Зісталась я сама — самісінька, недугуючи. Ні сну мені ні відпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую.

Минає рік і другий і п'ятий...

Обняла мене мов хмара чорна; тільки й світяться мені як дві зіроньки темної ночі: то дітоньки мої!

По Різдві сиджу я одного вечора, так уже у пізні лягови, пряду... На дворі заверюха, аж у вікна бе, і світло мигтить...

Коли — стук-стук! Відчиняю — Василь!

— Василечку, синочку мій! а Андрій-ко де?

— Нема вже, мамо, Андрія. Ляг Андрій, мамо, тай не встане вже!...

А я наче знала, я його що дня в Бога, що ночі оплакувала!... А жити б такому та жити! На виріст і на силу й на личко у батька удавсь: отже за батьком і на той світ погнався!...

— Зостаріли ви, ненько!... Як вам тут жилося? нужди прийняли?

— А так мені жилося: устаю — плачу, і лягаю — плачу, так мені жилося!

— Я, мамо, до вас умирати прийшов!

Придивляюсь до нього — лишенько мое!... Воно й молоде, та вже надломлене!

— Синочку мій! бодай я не діждала твого слова почути!

Отже то щира правда була, що він сказав.

Тане й тане мій Василько, як свічка. Полежав, похирів — тай на весні переставився.

Де йому й жити було! Воно й росло так, аби слава, а ті виправки та походи силу йому усю вибрали...

— Не на те народивсь, моя мати, щоб мені людей на війні тратити, — було каже. — Не для таких як я війна, і боевик з мене не жвавий!

Як уже в тяжкому недужі лежав, то все було дума тай дума собі.

— О Боже, Боже! — заговорить, — який у тебе світ красний! А я й не наживсь у світі, а я й не навчився, я й не знаю нічого!...

І в останню годину промовив:

— Не жив я, мамо, на світі! тільки збирався жити!...

Молоде, то як косою скосило... А я зісталася!...

Х.

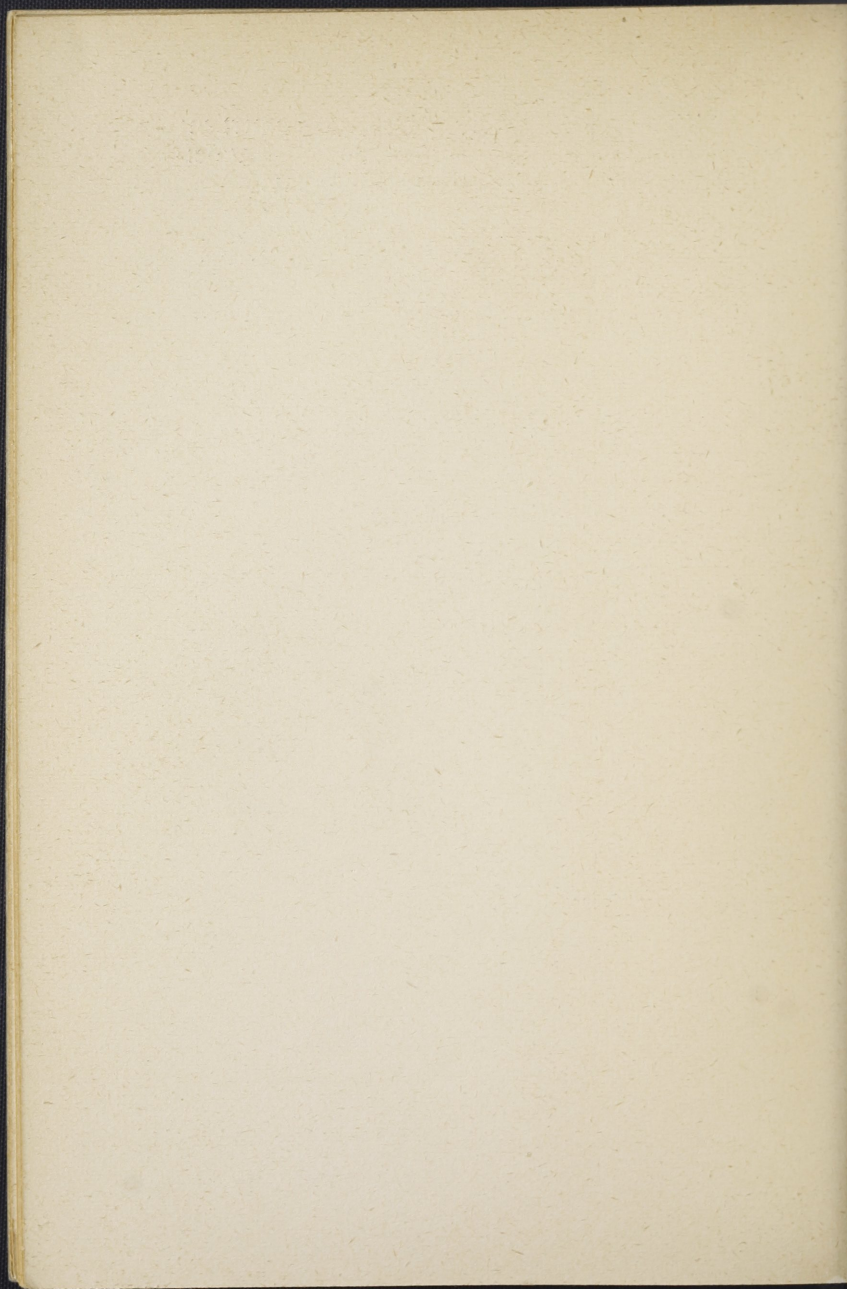
Тільки мені й потіхи, що коли присняться мої дітки. Та все сняться вони маленькими, а парубками ніколи не присняться.

І як живі вони стоять перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий, ніби по хаті бігає та гомонить, а в хаті ясно — ясно! Василько над квітками та зіллями сидить, задумався...

Прокинусь — пусто! робота дожидає; треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько...

Живу... Дивлюсь, як хата валиться;
чую, що й сама я пилом припадаю — якось
туманію, наче жива у землю входжу.

ЛЕДАЩИЦЯ

I.

Пані наша була не перволіток, тай не яка стара; а з себе була висока, огрядна, говірки скорої, гучної. Вбиралася шпетенько — шнурочок до шнурочка, гапличок до гапличка. Ходить, було як намальована.

І в кімнатах було у нас гарно: вичищено, вилощено, покрашено — і крісlechко і столичок, усе як слід, по панськи. Було пані камяних цяцьок понаставляє, чарочок, мисочок із зеленого, з червоного скла. Був у неї й собака з міді кований і зайчик черепяний, мерережані ушка. Все те ні до чого, а в купі воно блищить і на очі наvertsається і рябіє — аж бе. А найдорожча штука — висів у неї на стіні пан мальований, — чорнявий, як жук, а хмурий, як ніч, з золотими перснями на руці, — її батько покійний, князь вельможний. Хто, було, не прийде до пані з гостей, кожному пані оповістить: — „Се мій татонько покійничок!”

Знала вона, як із ним поводитись, як заговорити, як глянути, зідхнути. Прийде якийнебудь бідолах, то вона йому гучно говорить: — „Се мій батько — князь!” — Другому, пихатому, багачеві, зідхаючи: „Ото, як мій батенько живий був, — ось із його мальовання — не знала я біди!” — А

третьому, щирому й молодому хлопяті: — „Що, — каже, — те світове — і вельможність і багатство? От був мій пан-отець — князь, великого чину дійшов”...

Отже то с'як, то так, а кожному розкаже, що вона князька дочка. А про те не згадувала, як жуковатий князь прогайнував усю батьківщину, залишив їй тільки будинок невеличкий у місті з садочком і двором, бо то була її материзна — того вже не зміг прогайнувати.

Чотири кімнаточки було кругленьких у тім будинкові, створчаті вікна, рундучок із піддашшям. За будинком садочок густий, старий вже. Зелений двір травою високою поріс; од воріт дві стежечки по йому бігло узеньких: до будинку одна, друга до хати. Серед двору гилляста яблуня стояла.

Половину будинку пані оддавала якимсь паничам під найми; ще й столувала їх, — з того й жила небога. А чоловік її десь далеко служив; ми його й не бачили. Тэй пані було байдуже.

Паничі скучати їй не давали: що дня, що вечора з нею бавились, то в карти грали, то пісеньок співали...

Не гадки нашій пані по такому життю!...

II.

Мене їй подаровано. Я родом із Глущихи; була колись Іванківських панів... Жила я в батька-матері. — Боже мій милий! Тепер спогадаю, як то жилось тоді мені! Оженився наш пан і взяли мене на вслугу до молодой пані. А вона, ця вже моя пані,

у пригоді якось їй ставала. Гостює, було, місяць, або й більш, догоджає їй. От, як стала вона жалкуватись: — "Що мені робити? Нема слуги! Чи не дасьте ви мені яку з ваших?"

— Чому ні? Беріть собі, котру схочете. — То вона і взяла мене і завезла з собою од роду мого, од родини. Без мене й батько й мати померли; без мене рід увесь перевівся. Зосталась я сама одна у світі.

Жила я у пані років з п'ять. Спершу я сама була у неї, а далі, як уже столовників завелось багато, пані взяла свою кріпосну молодицю з дочкою. Доти пані їх держала у якихсь приятелів своїх, бо в неї, окрім цього двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї: усе спродане, — тільки отсю молодицю з дочкою до вслуги їй придано. Князь то так, пан-отець її вельможний, похазяйнував. Далеко десь були вони завдаті і довго пані виважала, поки зважилась їх до себе забрать. А вони ще якось були з вільного роду, козаки, чи що, якось то ними князь той жуковатий неправдою завладав: то й опасувалась небога держати їх у місті, щоб не збаламутились за вільність проти неї, зайшовши у ради, в совіти з городянами.

Молодиця звалася Чайчиха Горпина, дочка — Настя. Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її на віки. Чи пані свариться, чи бе (бо хоч пані й не зла була, а все часом попобе), чи там спідницю дарує, або хустку, — Чайчиха прийме усе мовчки й одійде. Роботяща, покірنا людина, здається, з неї, поки не

глянеш на ті брови здвигнуті, чорні, на ті очі ямкуваті, огнем блискотючі.

— Якось було мені смутненько. От я й плачу собі, сидючи на лавці. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає, — не то, що нам. Воно кажуть: привикнеш!... Ні!... Втомишся терплючи, то й здається тобі, що все тобі байдуже, — та разом прокинеться лихо. Часом одне слово... А що ви думаєте? Часом бійку забудеш у годину, а якесь там слово гіркеє вразить тебе до самого серця, — місяці, роки пам'ятитимеш.

Сумно мені було і перемовити щире слово жадалося. А Чайчиха коло печі прається, — „Горпино! — кажу, — ось я журюся, я плачу, а ви все однакові. Так нам, мабуть, Бог дав!... Певно, що й ви лихо знаєте?”

Вона скинула на мене чорними очима, немов питала, яка в мене думка, тай одказала:

— Чому ні?

— Господи! — кажу знов, — як я колись молодого віку жила в батька, в матері!...

— А я — каже, — вік ізвікувала, усе тягаючись по чужих дворах.

Тай змовкли ми.

— Ви сиротою zostалися змалку, Горпино? — знов питаю.

— Ні, мене взято з семі маленькою. Батька й матір ледве зазнаю. І вони чи познали б, у послі мене побачивши!... Та не бачили — вмерли.

— А чоловік: ваш, небіжчик, звідки був родом?

— З того села, де я жила з панями, з Говійовки. Дворак був.

— І довгенько ви жили з ним?

— Пів року.

— Господи! І не нажилися! Щож то йому за лихо сталося?

— Спяччивсь і вмер.

По сім слові вийшла з хати і вже ніколи я до тієї речі з нею не верталась.

III.

Було над вечір одробимось, пані куди в гостину піде, — сидимо коло воріт. То з тим перемовимо, то з другим, — питаємо, привітаємо, а Чайчиха мовчки сидить. Настя щебече з сусідчиною. Жила проти нас міщаночка; сирітка була, Кривошиєнкова звалася. Така славна дівчинка була! Очі в неї були ясні, коси довгі, великі, чорнорусі, а личко — як яблучко. Було, як не побачиш, весела собі, щебетлива й голосочок був у неї — наче струмочок прудко біжачий. Дуже вони з Настею любилися: як сестри рідні — все було в купці. Діла не багато в Насті: що тоді вона тільки з дітей виходила; от собі й щебечуть щебетушечки. А Горпина все сама, все мовчить.

— Горпино! кажу, — чому ви хоч із дочкою своєю не поговорите? Веселіш вам було б...

— Яка ще з нею мова? Вона ще дурна, нехай перше розуму дійде.

— А на мене, — говорю, — то я б і з малою дитиною розмовляла. Нехай мені спочує, аби хто! Свої думки-гадки повиговляю, поплачу...

— А дитина, то пятому, десятому оповіщатиме, яке ваше горе... На те воно молоде в Бога!

— Що ж, кажу, — добрий чоловік пожалкує!

На те мені Чайчиха нічого не відказала.

А дівчина була в неї хороша, як квітка. І така вона була якась палка, чующа... Вже було як зажуриться чим, то аж занедужає; як же весела — що то за жарти, що в неї за пісні, за вигадки!... Шамка, легка, станом струнка, волосом чорнява, а що вже очі! Там були такі, що й без мови говорять. От інше, то поплаче собі тихенько, зідхне, тай годі; а весело — всміхнеться. Ні, воно було у горі, то сльози виплаче, у radoщах — сміх висміє. Що спочує, то з самої душі, з самого серця, щурого кипячого... От і росла вона, виростала.

IV.

А Чайчиха, що далі усе вона хмурніша — от от мов хмара чорна. І замічати я стала, що вона почала кудись ходити. У вечорі пізно якись до неї люди приходять і довго вона з ними говорить. Я собі мовчу, мовчу, в неї не питаю. Коли одного дня — бачу, іде у двір чи москаль, чи хто його зна, — з червоним коміром, такий пикатий, усабий і питає, чи дома пані? От я кажу: — дома. — А сама — зирк. Горпина стоїть на хатньому порозі, біла як хустка і проводить того москаля очима.

Я аж злякалася. До неї: — „Що вам, Горпино?“ — Вона тільки рукою махнула.

Оддав той москаль бумагу якусь пані. Вона ж як прочитала, розгнівалась, стривожилась. Написала щось і дала тому москалеві. Він поніс. Незабаром прийшов якийсь нан-черевань і стали вони у двох із панією радитись. Пані так і сипле словами і хусточкою очі обітре і руками сплесне. Дала йому гроші. А він усе слухав, брови піднімаючи та по крісличку нігтями стукаючи. Гроші взяв і сховавши в кишеню: — „Не бійтесь, каже, нічого не бійтесь!” — Пані йому дякує, до воріт проводить і там дякує. Прихожу я тай розказую Горпині.

— Що се таке?

А вона тільки зуби спинила, та простогнала ніби: — „Знала я, знала!”

Я нічого не розумію. А тут приходять якісь судовії два панки. Веліли Горпині стати перед себе, а сами сіли. Один табаки понюхав, другий хусточкою обтерся, тай питають:

— Ти, молодице, вільности шукаєш?

А вона: — Я.

— Попадешся у біду, дурна! служи своїй пані та роби.

Вона мовчить.

— Чуєш? Розумієш... Гляди ж, шануйся! Не зволь напасти на себе! Почуємо іще -- негарно буде!

Тай пішли.

Хочу їй слово сказати... Та гляну на неї -- не вимовлю. Сіла вона та голову на руку схилила. Не плаче, не тужить — як замерла!

І Настя тут стоїть; задумала і на лиці міниться.

V.

Господи, як же сварились пані на Горпину! І на очі її не пускала тижнів ізо два.

А Настя мені якось і каже: — „Так от чого матуся така думна ходила!... Ось чим журилась! Отож вона мені маленькій, було, розказує про наших батьків вільних, тай сама волі збажала! Веселіша вона тоді була... — каже, а сама задумалася, зажурилася — не така, як тепер... Розказує, було, мені, прядучи, казки, як наші батьки вільними козаками по Дніпру жили і пісень гарних про ту старовину співала.

А я їй говорю: — То чого ж се ти й собі, Настусю, усе думаєш?

— Та все мені — каже, — давня воля сниться. Чогось мені не впокійно: усе чогось дожидаю, сама не знаю чого... І думки мої мішаються і сон мене не бере; а за сну — все сниться, що на волі!...

VI.

А Настя вже шіснадцятий рочок починає. Пані гаптувати її вчить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилася — на свою голову: пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодиться: — „Маю тут сусідку молодицю; вона гарно шие” — тай дасть Насті пошити. І добрі гроші вона брала і багато роботи їй давали. Настя сиди та ший. А воно таке молоде, юна ще така, а в неї ще серце од кожного слова кипить, у неї ще думки рояться веселі дівочі, ще б молоденькій пороскошувати, по зелених садках тихими вечорами, красними зорями побігати, лю-

бих річей, проти місяця стоя, послухати. Ну, що ж робить! Інша, кажу, поплакала б, тай сумирилась. Настя не така вдалася. Скільки вона сліз вилила, Боже мій, світе мій! Станула, як віск. Ясні очі веселі стемніли і стала вона похмура, як її мати.

VII.

Якось пані пішла в гостину й нікого зі столовників дома не було. Ми з Чайчихою, упоравшись у хаті, пішли до Насті. А Настя шила у паніному покою. Увійшли, а дівчина, затулившись руками, ридає — ридає! Аж задихається.

— Що тобі, Насте? — питаю.

А Чайчиха тільки глянула на дочку, нічого не сказала й сіла.

— Що тобі?

Настя мені в вікно показує, на вулицю киває.

— Що там, голубко?

— Там люди! — покрикнула. — Живуть, ходять собі, на божий світ дивляться, а я оттут над чужою роботою пропадаю.

— О, пташко! — я вмовляти, — хіба в їх горя не має, в тих людей?

— То що горе! Я горя не боюся!... Мені гірш: я не знаю ні горя, ні радощів; я мов камінь тут каменію.

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче їй ця пісня відома, — і головою не поведе.

Зідхнула Настя важко, обтерла сльози дрібні, тай каже: — Сядьте ближченько, мамо! Погомоніть, тіточко, розговоріть мене.

Що тут мені їй говорити?

— Ти, Насте, не журися, не плач...

А вона не вважаючи, не слухаючи, як кинеється до матері, як ухопить її за руки:

— Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла... Мое серце схне!

— А що тобі казатиму, дочко? — зговорила Чайчиха похмуро. — Поради нема!

Коли тут хтось — шам, шам!

— Пані, кажу, — пані... А вона в двері.

VIII.

— От, — крикне пані, — який собор! Аби я з двора, то й не питай роботи!

Бере сорочку в Насті, дивиться: — Та ти й не шила, мабуть, нічого, га?

— У мене голова болить, — одказує Настя понуро.

— А гав ловити, то в тебе й не болить тоді голова?... Ледащице, у матір удалася! Може й тобі на волю заманулось? Ось я вам дам волю?...

А сама на порозі стоїть, не дає й нам із Чайчихою пройти.

— Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо мені робити не хоче!

— Може, собі роблю? — каже Настя, да так то вже гірко каже тії слова: — Може, собі заробила що?

— Ти мені смієш так одвітувати? Я ще тебе не вчила! — Тай стала її бити.

— Бийте, бийте, — покрикнула Настя, — тай за це кажіть дякувати!...

— Мовчи ж! Мовчи! А то буде на весь вік тобі лиха!

— Нехай буде!

Гляну я — пані у гніву, розгорілась. Гляну на дівчину — бліда, грізна, сама розпач гіркая! Гляну на Чайчиху — хмара хмарою!

Та на наше щастя столовники надійшли. Пані випхала тоді Настю за двері. — „От життя моє! — жалкується, — яке ледащо, да й те грубить мені. А за що? Що не школено по хазяйськи, не бито, як у інших. О, мій татоньку! — зиркає на мальованого князя, а в самої очі такі зробились, як у його, в самої така морщина між бровами, — чи думав ти, чи гадав, що твоя доня — княжна мусить із тою негіддю поганитись, клопотатись!”

А столовники їй: — „Та годі вам клопотатись! Чи стоїть того ледащо, щоб ви себе турбували? Нумо вечеряти!”...

Життя наше, життя! Молодого віку робиш-робиш, а сам в убожестві, в ганьбі, -- і такеньки старість нахопиться... По чім вас, молоді літа, згадувати?...

IX.

І вже в нас у хаті ні мови, ні говірки. Чутно з покоїв, як там сміються, жартують голосно.

Пані, було, на картах столовникам долю вгадує, або що розказує, іноді то співає, — і все про якогось друга милого співає: „Чому друг не любить, забуває, чому не буває, — себто свого пана згадує, чи що...”

А в нас тихо. У печі палає. Я в кутку, Настя у другому понура. Чайчиха коло печі, як мара, хибається, робить.

Убіжить, було, сусідочка-дівчина до Насті: — Настусю, іди бо до нас! Поговоримо... Чого така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тим не журись; а ось, як годинонька вільна, то собі й погуляй, надоложи, що втеряла!

— Не надоложу, сестрице, не надоложу! — скаже гірко так, аж та весела щебетушечка голівку схилить, зідхне і змовкне.

Коли це так уже почалося: як вечір, то й нема Насті. І так було не два, не три вечорі.

Одного вечора ми й спати полягали, її нема. У день її не бачили: робила при пані, а ввечорі знов зникла.

Не лягла Чайчиха, сидить і дожидає дочки. І я собі не сплю: сумно мені такеньки, Мати Божа!

І от іде вона вже в ночі, вже зорі поперед нею мерехнуть. Іде вона, а мати стріча й питає: — Де була дочко?

А голос у самої, як струна перебита...

— Не питай мене, моя мати! Не питай! — одкаже їй Настя. І задзевніли слова її по хаті, як плач...

І почне Чайчиха: — Що се ти робиш, дочко? Що ти собі задумала? Чи не на мою голову безталанну?

А дочка лягла; лежить — німа, мов убита.

— Де ти була? Де ти була, дочко? — Ні просьби, ні грозьби не чує — німа.

Х.

На другий день увечорі Чайниха біля воріт зажидає. Вибігла дочка, вона її за руку:

— Куди йдеш? Вернись!

Завернула, привела до хати і цілісінький вечір просиділа Настя у кутку, руки схрестивши, дивлючись у землю, слова не промовивши.

І вже так пішлося: аби мати не догледіла — дочка втіче. Як уже не просили, як не благали — нічого не сказала. Ми й слідком за нею слідкували, — іде вона, оглядається; а загледівши, що її доганяють, побіжить, як полетить на крилах: не дожене й молоде, не то що підбита мати, або й я. Ані слів, ані слів не чує, не вважає.

Як то сумно було в нас у хаті! Як то тихо, глухо!... По тижнях слівця, було, не перемовимо любого. Я, було, й хочу озватись до матері або до дочки, — не зважуся хіба тільки подивлюсь на них.

Одного вечора сидимо ми з Чайчихою в хаті. Пані вже спать полягали, усе тихо. Насті нема. Довгенько сиділи ми. Тільки й чути, як вітер у садку зіллям колисає, та соловейко свище-щечече.

Коли з необачка Настин регіт почувся. Аж ми іздрігнулись. Я злякалась... А Настя розчахнула двері з гуком, стала на порозі й сміється. В хаті каганець ледві-ледві світив. Стоїть вона така червона, очі горять; стоїть і сміється. Мати проти неї стала, дивиться. І от Настя почала... Та так весело, що мені стало сумно — сумно...

— Матусенько моя? Мабуть ви мене дожидали? Ось дочка прийшла... Чого дивитесь, мамо! Хіба не пізнали? Се я... Мені весело...

Та ступила й захиталась... Боже мій!
Світе мій! Се ж вона п'яна!

Хитаючись, пройшла до столу й сіла.

— Ну, моя матінко! Ізнайшла вже я чоловіка, що мене визволить... Напевно вам говорю, що визволить... Напевно вам говорю, що визволить... Будемо вільні, станемо жити, на самих себе робити, будемо за його Богу молитись... Хоч він тепереньки й зневажає мене і од людей мене не криє, та нехай! Я йому, матінко, дякую, я йому, матінко низесенько кланяюсь у самі ноги... Пані не має жадного права до нас. У неї землі, мовляв, не має... Ми ж, моя матінко, козачого роду... Як то нам застряти у неволі вічній... Ні, він нас визволить... І її визволить (на мене вже). Весело мені, як то вже весело, мати моя рідна!... А засмучуся — він грошей мені дасть... Я горілки куплю... І зорі ясні в голові в мене світять...

І так то вона говорить і сміється, а Чайчиха тільки слухає, не зводячи з дочки очей похмурих...

Заснула Настя, на стіл схилившись... І каганець ізгас... Темна їх ніч покрила.

XI.

І з того часу, що вечір — вона було й п'яна; а вирве в день годинку, то і в день упеться. Постерегла й пані: гнівалась велико, соромила її й матір: — „Ти мати: чому не впиняєш?”...

Замикали Настю — вона, було, таки втече; чи дверима, чи вікнами, а втече. Лає пані, бє, а вона було:

— Нехай, нехай! Уплюся — все забуду, весело буде!

Чого вже пані не робила! Було, як іще твереза Настя, то пані умисне її перед столовниками соромить:

— От дівка, от золото, от ледащиця!

А Настя ніби й не чує. Сміються вони і вона ще всміхнеться. Втомилася вже й пані сердившись: — „Хоч у день же роби мені добре, ледащо! Нехай тобі всячина!”

Замикає, було, у день її, стереже; а ввечорі тільки пустила, — вона й зникне до ночі.

XII.

Найшлася в Насті дитинка... Таке то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!

Як зобачила його Настя: — „Дитино моя! Лихо моє!” — Застогнала і затулившись руками, заплаче... А давно вже вона не плакала... Я боюся, що Чайчиха, думаю, вже на дочку не дивиться, то й дитину не привітить, та підношу до неї тихенько:

— „Бог, — кажу, — дитинку вам дав!”

Вона взяла дитинку на руки, тай дивиться пильно й журливо й понуро... Дивиться, поки аж сльози в неї покотилися.

— Горе, — каже, — горе, да горе!...

Я й собі кажу: — Горе! — плачучи. Оттак ми народження привітали — сумом та плачем!

І росло ж воно трудно та болізно: усе нездужає та квилить. А Настя стала більш іще пити. Як п'яна, то було що заговорить до мене і дитину попестить, пожалує. — „Дитино моя! Чому твій тато не прийде одвідати?... Шкода його дожидати: не прийде! Що йому? Він і не питає ніколи...”

А ти мене, янголятко, не клени". — Оттакі, було, слова промовляє, а сама до дитини всміхається і ладки їй бе. Бе ладки — сумно було дивитись: дитина мов неживенька, а вона з нею грається... Як же твереза, то з роду не підійде до дитини, не гляне, біжить геть. Ми вже ту безталанночку молочком напували.

Одного разу, як не пустили Насті два дні, чи що, Господи! Билась вона, кричала наче її гарячим залізом пекли: — „Ой, пу-тїть мене, пустїть! Або з мене голову здій-мїть! Змилуйтеся! Мучите мене на що й про що? Я п'яниця вічна... Помилуйте мене, пустїть! Уплюся я, своє лихо засиплю.. А в тверезої — лихо обїк мене сидить, лихо менї в вічі дивиться!”

А панї все не велить пускати та жалкується столовникам: — „Які ці люди п'яниці? Мабуть вони вже іншу істоту мають, не таку як у нас... Гляньте — молодесенька, а вже впивається! Ледащиця, тай годї!... Пхе! І дитя своє зовсім занедбала, — пропадає дитя”...

А вони вже їй на те: — „Страх! У цих людей ні сорому, ні совісти, ні душі, десь, не має!”

Да так і судять собі, смачненько вечеряючи, або так бавлючись.

XIII.

А дитинка тихо дійшла... Одного ранку прихожу я її попестити, нагодувати; вхожу — у хаті темно, бо на дворі похмарило, далеко грім одгрімує, вітерець залїг десь, тиша...

Вхожу, дивлюсь, а дитинка вже очима поводить.

Я до неї кинулась, перехрестила. Воно зідтхнуло разочок і душечка її одлетіла... Ні Чайчихи, ані Насті не було дома. Я дитинку обмила, прибрала, стіл заслала і на столі її положила. Збігала — свічку купила, засвітила в головках, ручечки їй зложила...

Прийшла Горпина, перехрестила, поцілувала холодну унучечку і довго стояла над нею, довго. Прийшла Настя весела й п'яна. — „Що се таке? — каже. — Дочка моя вмерла? Дочко, дочко малая! Рученьки мої холоднісінькі! Личенько мое привяле!” — Сама бере її за ручечки, цілує, у головку цілує. — „Яке-ж німе! Колись то квилито тихенько — тепер німе... Так от се ти вмерло... Добре, донечко, добре! Єй-же Богу добре!”

А сама слізми обливається, наче й горює, й радіє чогось разом.

Коли схопиться хитенько: — „Горілки треба, горілки! Люди будуть, ховати доню прийдуть!... Чи прийдуть же? Щож? Все треба горілки... Побіжу!”

І побігла і до ночі не верталась. А ми тут розгорили труночку, прибрави, зіллячком уквітчали. У ночі Настя вернулась. Знов дитину за рученьки брала, знов у головку цілувала. Коло труночки й звалилась і заснула і все: — Добре, добре, ей-же Богу добре!” — Все те слово промовляла.

А в ранці прокинулась, побачила труночку, — іздригнулась, зблідла.

— Умерла! — промовила, наче вона того й не знала, забула... До дитини; а я її одвожу: — „Насте! Насте!”

— Пустить! — гримнула, — нехай подивлюсь! Я ще не бачила її й доси, до самої смерти її... Дивилась — дивилась, якось тихшала все ніби сумирялася, тай вийшла з хати.

Ми й поховали дитинку, її не було; а потім, як уже прийшла — того вечора твеза і біла-біла, стомлена така прийшла, — нічого в нас не питала... Після цього ще гірш запила.

XIV.

Не день же й не два таке життя велося... Матінко; два роки! Коли Настя разом покинула пити, нікуди й кроку з двора не йде; а сама така тривожна: в лиці міниться, здригається, труситься, — от наче б вона собі смерти чи... волі ждала! Питаю — мовчить. І так три дні. На третій день увечері промовила слово: — „Обманив!”

— Насте, голубко, — кажу їй — що тобі таке? Скажи ж мені, моя безталанна!

— Що мені зробити? Я піду до його, піду!... Або я його з світу звезу, або сама зійду. Він мене впевнив, що в понеділок волю пришле... Піду, піду, хоч задушу його... Може, полегшає...

Вирвалась у мене з рук, тай побігла. Я за нею, сама старій кричу: — Лихо, горе буде!

А стара тільки головою кивнула, ніби й не ждала іншого.

Біжу я та кричу: — Насте, Насте! Пожди мене! Я з тобою хочу йти... Я тобі поможу у всьому.

Не слухає, біжить. Мусіла я до дому вернутись.

Нема Насті до ночі; нема у ночі; не прийшла і в день. Посилала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли так, на другий уже день, в обідню добу, йде вона і два москалі її провадять.

Кинулась я до них: — Голуби мої сизі! що ви з нею робитимете?

— От баба здуріла! Певно всі ви дурного роду! каже мені сухенький, жовтенький москалик, розмахуючи бумагою. — От і ся, — на Настю показує — вот їй воля, тут би їй вибрикувати, а вона останній розум згубила.

— Яка воля? — питаю не розуміючи.

— А вже ж вільна буде! От яка!... Вже порішили. Який панич гарний за неї просив!

А другий москаль: — Еге! За стару не попрсяги! Гронадай стара!

І жартують такеньки межі себе. А Настя йде біла як хустка, ні жулива, ні весела, — от мов з каменю.

Вибігла Чайчиха. Кажу їй — віри не йме і слухати не хоче. А пані перелякалась: то за тим знайомим шле, то за другим, плаче, ради просить, жалкується. А ми чекаємо — ждемо: чи смерть, чи воля бідолашним буде. Колотилось у нас такеньки аж туждень. Зовсім уже перішили, що ми віль-

ні, а все пані пускати нас не хотіла, — та мусіла вже.

От, як зібрали нас в останній раз, то обявили, що ми всі вільні, у руки бумагу дали, — вийшли ми за ворота панські, — як зарідає тоді Чайчиха!... Рідає, рідає так, Господи! Та тільки приказує: — „Ой, світе мій, світе мій милий, світе мій кра-сний!”

Зійшлися сусіди, товплються на вулиці, оступили, поздоровляють нас, самі з нами плачуть, а нас умовляють. А Чайчиха їм на те: — „Сестриці! Брати! Родино! — так то вже величає їх! — Не бороніть — нехай поплачу! Я двадцять років не плакала!”

І так вона вимовила, що всі знов дрібними сльозами вмилися.

Як я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачила, які в неї очі добрі, який усміх ласкавий, — наче то не Чайчиха передо мною мовчуца, понура... А далі, як схаменулась вона, як глянула на дочку, охмурніла й осмутніла знов тяжко.

А Настя стоїть, на всіх, на все дивиться, та шепче: — „Я вже сьогодні випила, — шумить мені в голові”...

А далі: — „Люди добрі! — простогна-лала, — чи я вільна, чи я тільки п'яна?”

XV.

Настина подруга давня, ота Кривоши-єнківна, приняла нас до себе в хату. Зібралось ще скільки добрих сусідочок туди до

нас, та радимось. Тільки Настя, як сіла в кутку, як схилила голову, — немов за-мерла так.

— Насте! — кличемо, — йди лишень до ради, порадимось.

— Голова болить! — одказала.

На другий день іще гірше вона зане-дужала; вже з того дня не вставала. Танула вона, як свічечка. Нікого не пізнає, дивить-ся страшно і все за голову себе хапає.

— Горить, горить! — каже.

На п'ятий день підвелась, хустки шу-кає, зривається ніби куди бігти.

— Насте, куди се?

Мати заплакала, — просить: — Доню моя, схаменись!

— Герілки хочу! . Піду! Піду!

— Пустить мене, пустить!

— Куди ж тебе пустити? Ти на ногах не встоїш... Ляж!

— То вбийте мене, вбийте! — крикне, мамлючи руки.

Положили її знов на ліжку. Почала вона кидатись, почала стогнати, кричати.

— Я вільна, вільна!... І вільна і п'яниця і ледащо!... Де ж мені прихилитись, де? Добрий хазяїн вижене. — П'яниця, ледащо, — треба її з свого двору вигнати! — ска-же й вижене, — і добре зробить!...

К' ночі вже з сили зовсім вибилася, — тільки стогнала стиха та просилась:

— Не женіть мене, не женіть, — нехай я хоч трохи одпочину! Матінко, яж ваша дитина, — не женіть!

Усе їй привиджується, що її женуть. І дитину свою згадувала.

— Сховайте, сховайте мою дитину, —
шепче, — вона вже давно вмерла!

Так, о півночі, піднялась на ліжку...

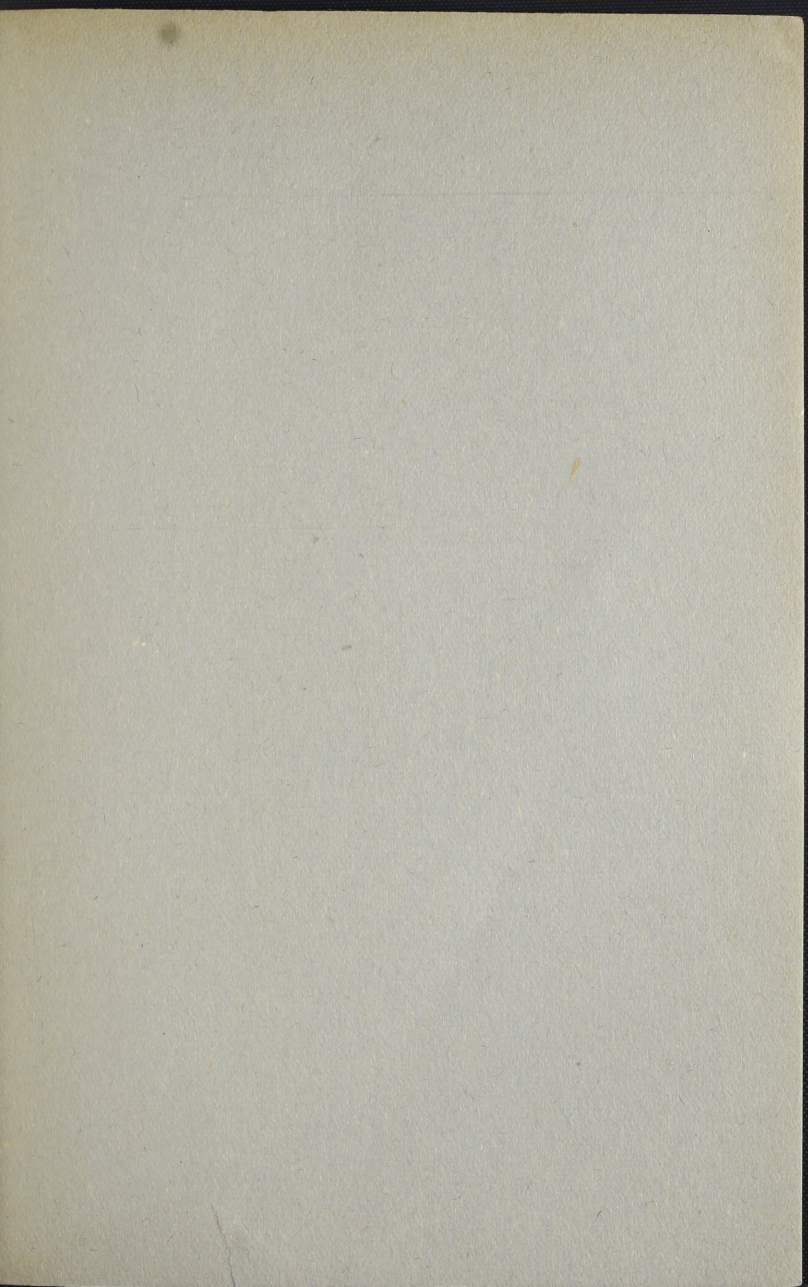
— Зима люта! — вимовила, — куди ви
мене женете?

І впала.

Се вже її останнє слово було...

— 0 —

9. 1. 1942

